

УДК 342.7

О. Косілова,кандидат політичних наук, доцент,
науковий співробітник юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ТА СВОБОДИ: УКРАЇНО-НІМЕЦЬКИЙ ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

*Люди народжуються та залишаються вільними й рівними у правах; суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на загальній користі.
Декларація прав людини і громадянина (1789 р.)*

Права та свободи людини є однією з найбільш важливих правових категорій, які перебували у центрі уваги дослідників ще з часів Античності. У сучасній юридичній науці права і свободи людини також займають одне з найважливіших місць, вони є основоположними категоріями для визначення соціального і правового статусу особи, відображають рівень її соціально-економічного, політичного та культурного розвитку. Права і свободи людини закріплені та гарантовані конституціями кожної держави, їх реалізація становить основу для всебічного задоволення інтересів та потреб кожної особи.

У зв'язку з процесами глобалізації у світі та посиленням тенденції до універсалізації прав, на наш погляд, є доцільним здійснення наукового аналізу конституційних прав і свобод у контексті їх порівняльного аналізу, зокрема між Україною та Федеративною Республікою Німеччина.

Серед сучасних вітчизняних науковців аналіз прав людини та громадянина здійснювала низка вчених, серед яких П.М. Рабінович, Р.С. Мельник, В.П. Колісник, Ю.Г. Барабаш, О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко, Ю.І. Римаренко, У.В. Ільницька., А.С. Пазенок, Н.Г. Шукліна, А.М. Колодій, О.В. Совгіря, С. Головатий, А.Ю. Олійник, М.В. Савчин та ін. Серед сучас-

них німецьких дослідників у цій сфері варто зазначити Г.Д. Яраса, Г. Гезер, Б. Вілса, Ж.Шустера, П.М. Хюбер, М. Кюніха та ін.

Метою статті є аналіз концептуальних підходів щодо визначення природи прав людини і громадянина та їх нормативне закріплення у законодавстві України та Німеччини.

Розвиток сучасного світу в напрямі глобалізації та універсалізації, швидкий розвиток комунікацій та нових технологій змінює змістові та сутнісні характеристики прав та свобод людини. В юридичній літературі є багатоманітність визначень та підходів до розуміння природи прав і свобод людини. Каталог прав людини зафіксований у багатьох міжнародно-правових документах та вітчизняному законодавстві. Права і свободи нині набувають нових цінностей та ознак, зокрема універсалізму, невідчужуваності та невід'ємності, виражають приватну автономію свободи особи, гарантованості тощо. «Основні права і свободи визнаються нині надпозитивними цінностями, які становлять фундамент конституціоналізму і сучасних конституцій», – зазначає український конституціоналіст М.В. Савчин [1, с. 141]. Зміст цих тверджень відображено в тексті Основного Закону України у ст. 3: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека в Україні

визначені як вища соціальна цінність, а права і свободи людини та їхня гарантія визначають сенс і спрямування діяльності держави. Затвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави» [2].

Відповідно до німецької правової доктрини, причиною існування прав всіх людини є людська гідність. У ст. 1 Основного Закону ФРН зазначено: «Гідність людини непорушна. Поважати і захищати їх є обов'язком всіх державних органів». Цим твердженням починається преамбула не тільки розділу основних прав, але ним пронизано весь текст Основного закону [3]. Право гідності є «основою кожної людської спільноти, миру і справедливості в світі» [4]. Фундаментальні права в Німеччині є основоположними правами свободи та рівності, що надаються особам щодо держави. Основні права є невід'ємними, постійними і закріпленими. Кожен може посилатися на захист своїх прав проти держави. Ці права закріплено в тексті Основного Закону як права «кожного», «кого-небудь», «нікого» або «всіх людей» [5].

Найбільш поширеним у науковій літературі є поділ прав і свобод на позитивні та негативні. Як стверджує німецький дослідник Г.Д. Ярас, чинність всіх основних свобод, якщо враховувати тільки відповідні правові наслідки, є негативною. Громадянин може і повинен взагалі мати можливість позитивного використання своєї свободи, в тому числі з метою політичної співучасті [6, с. 631].

Щоб глибше зрозуміти сутність як позитивних, так і негативних прав, треба усвідомити, що немає прав без обов'язків. Право на життя пов'язано з обов'язком не позбавляти життя іншу людину; право на свободу зобов'язує свого носія не позбавляти свободи інших, а право голосу зобов'язує не порушувати ті ж права інших людей – не перешкоджати голосуванню інших. Таким чином, кожне право завжди має відповідати такому самому праву всіх інших людей, які є членами юридичної

спільноти. Це, звичайно, означає, що право громадянина на щось зобов'язує його поважати ті самі права всіх інших громадян [7].

Критерієм для визначення різних видів прав є тип обов'язків, який накладає кожне право на всіх інших членів юридичної спільноти. Негативні права дають людині право зберігати те, що вже є. Наявність у всіх громадян держави права на життя зумовлює обов'язок всіх громадян – не вбивати (заборона вбивства). Це положення зафіксовано у ст. 27 Конституції України: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [2]. Іншим «негативним» правом є право власності. Той, хто вже володіє майном, має право не втрачати його проти своєї волі, тобто не бути пограбованим іншою особою або позбавленим колективним рішенням у державі. Зокрема, у ч. 4 ст. 41 Конституції України зазначено: «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» [2]. Отже, негативні права містять заборону на щось: вони забороняють вилучення того, що власник права вже повинен мати для того, щоб використовувати це право. Таким чином, реалізація негативних прав здійснюється шляхом накладення до інших громадян юридичної спільноти зобов'язань утримуватися від вилучення захищеного блага.

На відміну від негативних прав, позитивні права структуровані зовсім інакше. Як зазначають німецькі дослідники, загалом позитивні права завжди стосуються «полегшення» чогось: освіти, медичного страхування, догляду за дітьми та багато іншого. Оскільки деякі люди вже мають змогу отримати поведінку або певне благо, це, в принципі, питання перерозподілу соціальних можливостей – загалом для досягнення більшої рівності можливостей [7].

Позитивні права надають власнику право на те, чого він навіть не

може мати. У Конституції України більшість соціальних прав є позитивними, вони закріплені у ст.ст. 48, 49, 46, 53 [2]. Наприклад, прихильники права на освіту вимагають вільного доступу до освіти для всіх громадян. Відповідно, забезпечення позитивного права вимагає активного державного втручання, зокрема, забезпечення вільної освіти для всіх через масову фінансову підтримку державою освітніх установ. Таким чином забезпечується також право на здоров'я (шляхом медичного страхування), пенсійне страхування («право на гідну пенсію») або «право на догляд за дітьми», яке забезпечується особі коштом платника податків тощо. Таким чином, концепція позитивного права спирається на твердження, що блага, які не належать особі від народження або не були набуті особою протягом життя, мають бути забезпеченими за допомогою держави. У зв'язку з цим, як зазначають німецькі науковці, є підстави говорити про «юридичні позови» у випадку позитивних прав, оскільки претензія не захищена, але вимагається позов [7].

Іншим поширеним підходом до розмежування прав і свобод є їх поділ на права людини і права громадянина. Права людини реалізуються в будь-якому громадянському суспільстві й існують незалежно від державного визнання та закріплення в законі, тоді як права громадянина охоплюють сферу правовідносин індивіда з державою, яка характеризується, насамперед, наявністю громадянства. М.В. Савчин зазначає: «Основні права притаманні будь-якій людині. Основні права становлять фундаментальну конституційну цінність; саме гарантії основних прав і свобод є змістом конституційної держави та критерієм легітимності дій органів держави» [1, с. 142]. П.М. Рабінович вважає, що основні права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування й розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються

досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей [8, с. 12]. В.П. Колісник та Ю.Г. Барабаш ототожнюють конституційні та основні права: «Конституційні (основні) права і свободи людини і громадянина – це невід'ємні права і свободи, які належать особі від народження, є основою правового статусу, закріплені в конституції держави і мають найвищий юридичний захист» [9, с. 95].

У вітчизняній юридичній літературі під громадянськими правами найчастіше розуміють особисті права людини. До громадянських прав і свобод належать: право на життя, на вільний розвиток особистості, повагу гідності; право на особисту недоторканність; право на свободу думки і слова, світогляду та віросповідання; право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання; право на судовий захист, справедливий неупереджений суд та правову допомогу; право захищати своє життя і здоров'я від протиправних посягань, свобода від катувань, незаконних затримань, арештів, позбавлення волі тощо [9, с. 96].

У Німеччині категорія особистих прав визначено як загальнолюдські, тоді як громадянські права стосуються німців. Згідно зі ст. 20 Основного Закону, джерелом державної влади є народ, а до (німецького) народу належать всі ті, хто має німецьке громадянство (ст. 116 Основного Закону) [3]. Перелік загальнолюдських прав у Німеччині є подібним до їх класифікації в Україні: право на свободу дій, на життя, на фізичну недоторканність, на вільний розвиток особи (ст. 2, ст. 104), право на рівність (ст. 3), свобода висловлення та поширення своєї думки; свобода преси та теле-, радіомовлення (ст. 5); право на шлюб та створення сім'ї, батьківські права, охорона материнства (ст. 6, ст. 7 (2)); свобода об'єднання (ст. 9 (3)), право на збереження таємниці листування та телекомунікації (ст. 10); захист від

примусової праці (ст. 12 (2) та (3)); недоторканність житла (ст. 13), майнове та спадкове право (ст. 14); право петицій (ст. 17), гарантії судового захисту (ст. 4), основні права в суді (ст. 103), право на притулок (для іноземців) (ст. 16а).

Відповідно до Основного Закону ФРН, громадянські права стосуються німців. Це видно з формулювання: «Усі німці мають право вибирати професію, робоче місце і навчальний центр» (ст. 12 (1)). Тим не менш деякими з цих прав можуть також користуватися іноземці, але обмежено. Частина свобод, зокрема свобода вибору професії, наприклад, також дає іноземцям право на загальну свободу дій згідно зі статтею [4]. Це ж стосується їх участі в демонстраціях та багатьох інших основних правах. У своїй класичній формі основні права – це рівні права і свободи. Поняття про те, що вони також мають право впливу (наприклад, коли хтось висловлює свою думку, наприклад, на демонстраціях або в листах до редактора), також повертається до генезису ідеї основних прав [4].

Загалом, як зазначає німецька дослідниця Г. Гезер, поділ прав у Німеччині на права людини та права громадянина є значною мірою умовним, тому що іноземцям доступними є більшість прав громадян Німеччини, за виключенням деяких. Виключно громадянам Німеччини належать такі права, як свобода зборів (ст. 8), свобода пересування в межах Німеччини (ст. 11), свобода вибору професії, робочого місця, навчального закладу (ст. 12 (1)), безперервність громадянства, заборона екстрадиції (ст. 16), право на опір (ст. 20), права рівності у громадянських правах та обов'язках, право доступу до державної служби та державних посад (ст. 33 (1)–(3)).

Іноземці в Німеччині не володіють виборчим правом. Єдиним винятком є мігранти з країн ЄС. В результаті Маастрихтського договору 1992 р. активне і пасивне право голосу на міс-

цевому рівні було включено до Основного закону громадянами тодішнього Європейського співтовариства. До 1995 р. муніципальні конституції та виборчі норми федеральних держав були відповідно адаптовані. З тих пір громадяни Європейського Союзу мають такі самі права, як і громадяни Німеччини на виборах до муніципальної чи міської ради, районної ради, міської ради або місцевої ради, а також до виборів мерів або округів і мають право голосувати і стояти на головному місці проживання. Лісабонським договором, який набув чинності в 2009 р., було закріплено це право для громадян ЄС у ст. 20 [10]. На додаток до муніципальних виборчих прав вони мають право голосувати на європейських виборах.

Варто зазначити, що відповідно до ст. 26 Конституції України «іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України» [2]. Тобто формулювання прав і свобод іноземців в Україні фактично є ідентичним із визначеними правами іноземців у Німеччині. Водночас є суттєві відмінності при їх більш глибокому аналізі.

Зокрема, аналіз відповідних положень Конституції України та Закону України «Про правовий статус іноземців» показує, що іноземці не обмежуються в праві: займатися інвестиційною та підприємницькою діяльністю; на приватну власність; на відпочинок; на соціальний захист (як правило, відповідно до міжнародних договорів України); на користування досягненнями культури; на свободу совісті; на свободу і особисту недоторканність, недоторканність житла, захист від втручання в особисте і сімейне життя, таємницю листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень; на повагу до гідності; на звернення до суду та, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, до

інших державних органів для захисту їх майнових та немайнових прав [11].

Законами України встановлені також особливості здійснення іноземцями та особами без громадянства права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, права вільно залишати територію України. Відповідно до Закону «Про правовий статус іноземців», іноземці можуть пересуватися по території України й обирати місце проживання в ній тільки в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Іноземці в Україні не мають права: бути засновниками і членами політичних партій. Проте можуть бути засновниками і членами громадських організацій. Іноземці в Україні не можуть обирати і бути обраними до органів державної влади та самоврядування, а також брати участь у референдумах, бути державними службовцями, у тому числі військовослужбовцями. На відміну від громадянина України, іноземця (особу без громадянства), відповідно до закону, може бути видворено за межі України [12].

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що поняття «права людини» вживається у широкому і вузькому значенні. У широкому розумінні права людини охоплюють весь спектр, найширший комплекс прав і свобод особи та їх види. У вузькому значенні під правами людини розуміються тільки ті права, що не надаються, а лише охороняються і гарантуються державою, діють незалежно від їх конституційно-правового закріплення і державних кордонів. Протилежними до негативних є так звані «позитивні права» людини, які фіксують обов'язки держави, певного кола осіб і організацій надати громадянину ті або інші блага, здійснювати певні дії (право на соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, гідний життєвий рівень тощо), створення умов для реалізації людиною її фундаментальних прав і свобод, гарантування порядку відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушень конституційних прав людини, забезпе-

чення невідворотності відповідальності за порушення конституційних прав людини. Здійснення позитивних прав неможливе без наявності в державі достатніх ресурсів.

Важливість громадянських прав і свобод не можна применшувати, адже громадянські права обмежують втручання держави в життя людини і підкреслюють найвищу соціальну цінність людини в державі, забезпечують автономію особи від держави, визначають юридичну захищеність людини від будь-якого незаконного втручання у приватне життя, від придушення державою прав і свобод громадянина; передбачають заходи судового захисту кожній людині у разі порушення її прав.

Відповідно до німецької доктрини права, фундаментальні права є основоположними правами свободи та рівності, що надаються особам щодо держави та мають конституційний статус, а основоположним правом для всієї іншої групи прав є право на гідність. В українській правовій доктрині як основоположні цінності визначено права людини, її безпека та недоторканність. Поділ прав на права людини та права громадянина у Німеччині та в Україні є значною мірою умовним, тому що іноземцям доступними є більшість прав громадян, крім більшості політичних прав. Виключення становлять виборчі права для громадян ЄС у Німеччині, які мають право голосувати на місцевих виборах та європейських виборах.

Ключові слова: права людини і громадянина, позитивні права, негативні права, особисті права, громадянські права, соціальні права, політичні права, громадяни держави, іноземці.

У статті проаналізовано основні підходи до визначення змісту та сутності прав людини в сучасному світі. Особливий акцент зроблено на порівняльному дослідженні прав людини та громадянина в Україні та Німеччині відповідно до конституцій цих країн.

В статті проаналізовані основні підходи к определению содержания и сущности прав человека в современном мире. Особый акцент сделан на сравнительном исследовании прав человека и гражданина в Украине и Германии согласно конституции этих стран.

The article analyzes the main approaches to the definition of the content and essence of human rights in the modern world. Particular emphasis is placed on the comparative study of human rights and citizen in Ukraine and Germany, in accordance with the constitutions of these countries.

Література

1. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер 2019. 328 с.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/GG.pdf> (дата звернення 03.06.2019)
4. Gudula Geuther Besondere Merkmale der Grundrechte Informationen zur politischen Bildung Nr. 305/2013. URL: <http://www.bpb.de/157699/grundrechte-in-der-europaeischen-union> (дата звернення 04.06.2019)
5. Grundrechte (Deutschland). URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Grundrechte_\(Deutschland\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Grundrechte_(Deutschland)) (дата звернення 03.06.2019)
6. Hans D. Jaras Funktionen und Dimensionen der Grundrechte/ Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa. C.F. Muller, Verlagsgruppe Huthing Jehle Rehm GmbH, Heidelberg, Munchen, Landsberg, Berlin. 2006. 1442 s.
7. Rechte und korrespondierende Pflichten. Libertar-konservative Betrachtungen uber die modern Gesellschaft. URL: <https://catocon.wordpress.com/tag/negatives-recht/> (дата звернення 01.06.2019)
8. Рабінович П.М. Основоложні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 2 (73). С. 12.
9. Конституційне право України : Підруч. для студентів вищ. навч. закладів / За ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.
10. Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union (AEUV) vom 30.11.2009. URL: <https://dejure.org/gesetze/AEUV> (дата звернення 19.06.2019).
11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 19-20. Ст. 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (дата звернення 18.06.2019)
12. Римаренко Ю.І. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика. Київ : КНТ, 2006. 740 с. URL: https://pidruchniki.com/16011013/pravo/prava_inozemtsiv_osib_bez_gromadyanstva (дата звернення 18.06.2019)